

KONTINUITETA STAROCERKVENOSLOVANSKEGA BESEDIŠČA V SLOVENSKEM JEZIKU

Prispevek se osredinja na vprašanja genetičnih razmerij slovenskega in starocerkvenoslovenskega jezika na ravnini besedišča. Razvidna so bila ob soočanju biblijskih besedil, potrjevala so jih filološka in sociolingvistična spoznanja o izvoru, prostoru, času nastanka jezika znanih starocerkvenoslovenskih (in slovenskih BS) spomenikov v 1. polovici 19. stoletja. »Staroslovenski« jezik je ob razmahu primerjalnega slovenskega jezikoslovja (Miklošičeva jezikoslovna šola) bistveno soudeležen pri prenovi »novoslovenske« knjižne norme, zlasti ob prenovi knjižnega zvrstnega besedja. Stopnja sorodnosti z njim se je do konca 19. stoletja v bistvu povečala.

The paper focuses on the questions of the genetic relationship between Slovene and Old Church Slavic on the level of lexicon. This relationship becomes clear through a comparison of Biblical texts. This is confirmed by philological and sociolinguistic findings regarding the source, place and time of the language of well-known Old Church Slavic (and the Slovene Freising Fragments) monuments that were put forward in the first half of the nineteenth century. "Old Slovene" at the zenith of comparative Slavic linguistics (Miklosich's linguistic school) was significantly included in the reform of the "neo-Slovene" literary norm, particularly the reform of the literary vocabulary. The degree of similarity with it essentially increased up to the end of the nineteenth century.

Starocerkvenoslovenski bogoslužni jezik je najstarejši knjižni jezik Slovanov. Glede na čas in prostor nastanka, uporabe (9. stoletje, Morava—Panonija—Velika Morava), kjer se je ob cerkveni organizaciji v danem prostoru vsaj 40 let (omejimo se na čas in delovanje Konstantina in Metoda, 863–885)¹ normativno oblikoval, razvijal in zasidral, glede na namen, ki je njegovo pojavitev in razcvet sprožil (pokristjanjevanje še poganskih Slovanov), novo duhovno vsebino (krščanski svetovni nazor, prvine antične kulture in civilizacije), ki jo je v prevodni obliki predvsem iz dveh organizacijskih misijonskih žarišč (Oglej—Salzburg, Carigrad), preko dveh srednjeveških kulturnih jezikov (latinščina, grščina) v »novo govorno okolje« posredoval, je knjižna tvorba na križišču »višjih« političnih interesov dveh pomembnih kulturnih prostorov nekdanjega rimskega imperija na osi Rim—Bizanc.² Je knjižna tvorba predvsem zaradi svoje specifične vsebine in funkcije, saj je bilo treba krščanski pojmovni svet v jeziku »Slovenov« šele izoblikovati, za grške in latinske (starovisokonemške) skladenjske vzorce kajpak stilno³ izoblikovanih molitvenih obrazcev, obrednih in biblijskih besedil, pa v jeziku Slovenov skladenjske ustreznike šele odkriti, kar se je le delno posrečilo.⁴ Iz navedenih razlogov se je nastajajoči »slovenski jezik knjige« razlikoval, se oddaljeval od zakonitosti govorne leksikalno-skladenjske

¹Glej F. GRIVEC, *Slovenska blagovestnika Sv. Ciril in Metod* (Celje, 1963).

²Prim. F. MIKLOŠIČ, *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen: Mit Texten aus glagolitischen Quellen* (Dunaj, 1874).

³Glej J. POGAČNIK, *Stilna analiza Brižinskih spomenikov, Brižinski spomeniki / Freisinger Denkmäler* (München, 1968); *Srednji vek, Starejše slovensko slovstvo* (Ljubljana, 1990; Razprave FF), str. 3–104.

⁴F. MIKLOŠIČ, *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen* (Dunaj, 1875).

ubesedovalne norme. Vprašljivo je predvsem stanje razvrstitve skladenjskih vzorcev v besedilih. Do kakšne mere je bila glasoslovno-oblikoslovna zgradba tega jezika panonsko ali makedonsko slovenska, se je razpravljalo in polemiziralo vse 19. stoletje.⁵

Glede na zgodovinske in jezikovne okoliščine pokristjanjevanja, ki v danem času bistveno prizadevajo tudi Slovence, »alpske Slovence«, naseljene na skrajni meji slovnanstva na stičišču z že pokristjanjenimi Romani in Germani (Velika Karantanija), sosedujoče s »panonskimi Slovenci« v kneževini Panoniji (v naselitveni kontinuiteti z Moravani na drugem bregu Donave), tega prostora in predhodnih misijonskih podvigov v njem ni mogoče izključiti. Tem bolj, ker so se našli tudi jezikovni spomeniki (Brižiški spomeniki) prav v času, ko je v začetni dobi slavistike raziskovalna pozornost osredinjena na misijonsko dejavnost Cirila in Metoda,⁶ na zbiranje, spoznavanje in analiziranje njune stare bogate slovstvene dediščine. Jezikovna sorodnost, bližina le-teh z BS, kot tudi vse zgodovinske okoliščine pokristjanjevanja, so pravzaprav ponujale tezo o karantansko-panonskem izvoru tega jezika. Nesporno pa je tudi dejstvo, da bizantinski misijonarji na svoje novo misijonsko področje, na Moravo, kamor so bili povabljeni in poslani, niso šli nepripravljeni. Več kot dokazano je, da je Konstantin-Ciril pred odhodom sestavil »slovensko pismo«. Prav gotovo zato, da bi prevedena in prevajana biblijska in bogoslužna, obredna besedila, mogli brati, pisati, prepisovati in tako razširjati tudi njegovi sodelavci in učenci. To pa je bila genialna, daljnoročno usodna odločitev. S tem je, podobno kot Trubar v 16. stoletju pri Slovencih, vzpostavil rokopisno knjižno tradicijo.⁷ V Panoniji in na Moravi sta se tako srečala knjižna prototipa — v prostoru že obstajajoč, in soroden z južnoslovanskega (makedonskega) mejnega območja na stičišču z grško-bizantinskim krščanstvom. F. Miklošič je v delu *Christliche Terminologie der slavischen Sprachen* (Dunaj, 1875) izvrstno pokazal, kako sta se na ravni besedišča dopolnjevala, nadgrajevala. Ta »preplet« je viden in dokazljiv zlasti v območju obredne terminologije. Prav to besedje nam nudi »ključ« za razumevanje in prepričljivo razkritje njegovega dejanskega izvora. Izkazuje namreč zanimive, različne, variantne besedotvorne vzorce, ki so jezikovno-zemljepisno (narodnostno) opredeljivi. Opozorimo samo na nekatere tipične dvojnice, ki imajo celo v sodobnih slovanskih jezikih ustaljeno kontinuiteto: *olbъrъ* — *žrtvišče*; *mihъ* — *inokъ*, *kalugerъ*, *črtnorizъ*; *crъky* (kostel) — *molitvišče*, *molitvъnica*, *trebъnikъ*; *krъstijanъ* — *krъstijaninъ*; *ijuděj* — *židovinъ*; *gospodъ* — *gospodinъ*; *тъša* — *služba*; *milostъ* — *blagoděť*; *križъ* — *krътъ*; *propeti* — *raspěti*; *iskupiti* — *izbaviti*; *angelъ* — *šestokrilatъ*; *neprijaznъ*; *zlodej* — *dijavolъ*, *sotona*, *demonъ* (*běsъ*); *postъ* — *alčkanije*, *alčъba*; *рѣкъ* — *geona*, *adъ*, *jezero ognъno*, *дѣбрь ognъna*, itd. Nadvse značilno se zdi dejstvo, da prav prek slovenskega ozemlja teče stara terminolo-

⁵Glej V. JAGIĆ, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Neue berichtigte und erweiterte Ausgabe (Berlin, 1913).

⁶Zlasti raziskave DOBROVŠKEGA, npr. *Ciril-Methodiana*, *Slovanka* 1823, 1826–27.

⁷Ne le jezik kateheze, ampak tudi liturgijo vzhodne cerkve, ki je pri pravoslavnih Slovanih kljub revolucionarnemu ateističnemu obdobju vzdržala in se v sodobnosti ponovno razcila. Hrvaški glagoljaši pa so ob tej tradiciji ustvarjali zanimivo in bogato srednjeveško slovstvo. O tem D. FALIŠEVAC, *Hrvatska srednjovjekovna proza: Književnopovijesne i poetičke osobine* (Zagreb, 1980).

ška ločnica,⁸ na katero je posredno opozarjal že Miklošič, ko je pogosto navajal za slovenščino dva različna termina. Pod oznako W. (Westen — zahod) in O. (Osten — vzhod) najdevamo stare razlikovalne termine (npr. *žegnati* — *blagosloviti*; *prerok* — *prorok*, *trojica* — *trojstvo*; *odrešiti* — *spasti*; *odrešenik* — *spasitelj*; *hudič*, *hudik*, *hudir* — *pogan*, *vrag*; *milost* (gnada) — *milošča*, *smilenost*; *binkošti* — *risale*; *velika noč* — *vuzem*; *sakrament* — *svetstvo*; *obet* (ofer) — *prinos*, *aldov*. Terminološka dvojnost pa se razteza tudi v slovanski prostor, ki potrjuje termine, prilagojene ali prevedene iz grščine prvenstveno v jezikih vzhodnega obreda (npr. *propovēdъ* (pridiga), *вѣскрѣсѣ* → *uskr̥s*; *богородица*, *кръщанин*, *свѣštenik*, *поп*, *кмotr*, *кум*; *брак* itd.), medtem ko izkazujejo vzhodnoslovenski prostor (Slovenske gorice, Prlekija, Prekmurje), delno madžarski (panonskoslovenska prevzeta terminologija), zahodno slovanski in hrvaški, termine dvojnega (latinskega, grškega) izvora, seveda ob mlajših, bogatih, že individualnih jezikovnih tvorbah.⁹

Ne glede na ta dejstva pa so si slovanski jeziki tudi v sodobnosti na ravnini besedišča še dokaj blizu; torej tudi v 9. stoletju ni moglo biti slabše. Češki jezikoslovec F. Kopečný je na podlagi analize sodobnih razpoložljivih slovarjev posameznih slovanskih jezikov skušal dognati obseg Slovanom skupnega besedišča. Zanimive rezultate nam predstavlja njegovo delo *Základní všeslovanská slovní zásoba* (Praga, 1981).¹⁰ Izluščil je 1990 skupnih slovanskih gesel, od teh je v vseh jezikih še vedno potrjenih 1170, 250 se jih oblikovno (besedotvorno) razlikuje, 890 pa se jih razhaja — izkazujejo v različnih jezikih različno stopnjo kontinuitete (različen izpad prvotnih leksemov).¹¹

⁸Zahodni, bolje rečeno, središčni slovanski prostor, vse od Celovškega-Rateškega rokopisa (~1380) do začetka 19. stol. izkazuje utrditev teminov latinsko-nemškega izvora (*gajzla*, *martra*, *žegen*, *gnada*, itd.). Terminološke razlike med zahodnim in vzhodnim slovanskim prostorom izrazito izstopajo že v »Registru« *DALMATINOVE Biblije* (1584). *Krajnski* — *Koroški*; *Slovenski*, *Bezjački* in *Dalmatinski*, *Istrski*, *Kraški* (npr.: *Ajd* — *pogan*; *žegen* — *blagoslov*, *martra* — *moka*, *odrešenik* — *spasitelj*; *klagovanje* — *toga*; *ječa* — *voza*, itd.). Zato nas ne preseneča, da Krelj uporablja tudi nekatere terminološke različice (*kristjan/kerščenik*, *žegen/blagoslov*, *prorok/prerok*, itd.). V Vipavi je v 15. stol. obstajala glagoljaška šola, v škofiji Koper je bil ustaljen (na podeželju) glagoljaški obred. Vse jugozahodno slovensko jezikovno obrobje (Bela krajina) je bilo vse 15. in 16. stoletje v stiku z dejavnostjo glagoljašev. Ista »staroslovenska« *obredna terminologija* pa je značilna tudi za kajkavsko in prekmursko nabožno slovstvo. O tem več M. OROŽEN, Molitveni obrazci starejših obdobij v osrednjeslovenskem in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku, *SR XXXIV* (1986), 35–57, Kreljev jezikovni koncept, *SSJLK ZP XXIII* (1987), 139–157; Prekmurski knjižni jezik, *SSJLK ZP XXV* (1989), 37–60.

⁹Glej M. OROŽEN, Fran Miklošič — raziskovalec slovanske obredne terminologije, *Miklošičev zbornik*, ur. V. Vrtnjak (Maribor: KF in SDS, 1991), 137–163.

¹⁰Delo je nastalo v zvezi s pripravami vprašalnic (prvenstveno za raziskavo oblikoslovja) za Slovanski lingvistični atlas (OLA).

¹¹Glej poglavje Seznam slov chybějících v jednom jazyce (str. 51–53). Najmočnejši izpad prvotno skupnoslovenskega besedja izkazuje lužiška srbsčina (352), tej pa sledijo: makedonščina (300), bolgarščina (270), beloruščina (205), ukrajinsčina (150), srbohrvaščina (145), ruščina (preko 130), slovenščina (130), poljščina (117), slovaščina (60), češčina (niti ne 40). To je sicer relativna, vendar glede na panonsko oz. makedonsko teorijo zgovorna podoba. Zdi se, da je izpad izvirnega besedja sorazmeren z razpadom prvotne fleksije v bolgarščini in makedonščini.

Opozorimo kar na začetku, kaj je dognano glede slovenščine (gradivo je zajeto iz Pleteršnikovega slovarja, kjer je panonskoslovenski besedni fond upoštevan). Nepotrjena so naslednja gesla, bodisi da so v razvoju slovenskega jezika (alpsko- in panonskoslovenskega) zamrla, ali pa bila izrinjena z izposojenkami zahodnih in severnih jezikovnih sosedov, morda z novotvorbami (semantičnimi kalki, npr.: *kruh* ← *krušiti*, das Brot, za stroslovanski *hlěbъ*; ali npr. *miza* ← *mensa*, ki v slovenščini povzroči pomensko spremembo besede *stolъ* — *der Stuhl*): *buda*, *čeljadъ*, *čestъ*, *čestъ*, *črvjenъ*, *dijavolъ* / *-bolъ*, *diviti se*, *korabjъ*, *linjati*, *nevimъnъ*, *olovo*, *orbъ*, *pekarjъ*, *pytati* / *pъt-*, *roniti*, *sěra*, *spkъ*, *sporъ* *adj.*, *šchedrъ*, *u*, *verbovati*, *vetъchъ*, *zamъkъ*, *zъbja*. Kljub temu jih kar nekaj od teh zasledimo v slovenskih zvrstnih besedilih v dobi arhaizacije in slavizacije slovenskega jezika v 19. stoletju (npr.: *rob*, *črlen*, *diviti se*, *zmiya*). Tako je razumljivo, da je tudi, bolje — zlasti na besedni ravnini vseh slovanskih jezikov, izpričana določena stopnja ujemanosti s starocerkvenoslovanskim besediščem, pri čemer ne mislimo mlajših jezikovnih redakcij (ruska, srbska, bolgarska, hrvaško-glagoljaška ali moravska). Vzpostavljena so bila tudi stalna razmerja na glasoslovno-oblikoslovni ravnini,¹² posebej pa kaže ponovno opozoriti na »dvojnost« besedja — na bazično skupno besedje in zgodnjo »knjižno« terminološko plast, ki se je v slovanskih jezikih, kot smo ob Miklošičevem gradivu skušali dokazati, razvijala delno po izhodiščno različnih besedotvornih vzorcih, prilagojenih vzorcih (npr. zloženske po grščini: bogorodica, blagodat), različnih semantičnih kalkih tudi ob navezavi na prvotne poganske pojme oz. poimenovanja (npr. *rota*, *trěba*, *bolvan*, *kolenda*, *risale*, *ad*, *nav*, *praboh* = hudič)¹³. V pričujočem prispevku želimo pokazati, kakšen je bil potek soočanj te vrste med slovenskim (knjižnim) in starocerkvenoslovanskim jezikom v teku 19. stoletja od začetkov slovanske filologije do njenega »izteka«, do časa, ko je tega jezika nevesče zavedno slovensko izobraženstvo njegovo prisotnost (izkazovano kontinuiteto s »staroslovenščino«) v jezikovni praksi zavrnilo. Pa tudi nekateri jezikoslovci (Škrabec,¹⁴ kasneje Breznik) so knjižno normo že iz prepričanja opirali na slovenski knjižni jezik 16. stoletja, A. Breznik celo že na osnove leposlovne, umetnostne knjižne zvrsti in »ljudskega jezika« 19. stoletja,¹⁵ kar je našlo svoj odraz tudi v njegovi slovnici (prva izdaja 1916).

Večja oz. manjša strukturna sorodnost slovenskega in starocerkvenoslovenskega jezika je bila zapažena že na začetku stoletja. Sovpadla je z razvojem slovanske filologije razsvetljenjskega obdobja, z odkritjem Brižinskih spomenikov, z odkrivanjem ciril-metodovske dejavnosti na Moravi in v Panoniji, z zagretim iskanjem zgodovinskih jezikovnih spomenikov kot potrditve zgodovinske narodove identitete.¹⁶

¹²Že v prvih izdajah MIKLOŠIČEVE primerjalnoslovanske slovnice (*Lautlehre*, 1852, *Formenlehre*, 1856, *Syntax*, 1874, *Stambildungslehre*, 1875, *Wortbildungslehre*, 1876), zadnji pri Slovencih R. NAHTIGAL, *Slovanski jeziki* (Ljubljana, 1952).

¹³Glej ustrezna gesla v Miklošičevi Krščanski terminologiji.

¹⁴Glej njegove slovenistične študije na platnicah *Cvetja* (iz *vtov Sv. Frančiška*) 1880–1915.

¹⁵Več o tem M. OROŽEN, *Jezikoslovje v Domu in svetu*, *Zbornik Dom in svet* II (Marihvor, 1989), 15–35.

¹⁶Odkritje Slova o polku Igorjevem 1797, odkritje Brižinskih spomenikov 1807, »odkritje« ponaredkov Kraljedvorskega in Zelenogorskega rokopisa: 1816, 1829 (*Rokopis Kraljevodvorski*, »Iz staro-češkega poslovenil« Franc Levstik, Celovec, 1856). Odkritje BS je pomenilo izjemno oporo za dvig narodne zavesti in samozavesti pri zavednih slovenskih izobražencih. Zlasti izjava Dobrovskega: »Gratulor vobis Kranjciis quia antiquissimum manuscriptum habetis« v pismu Kopitarju. O tem M. Orožen, *Trajna aktualnost zgodovinskega in dialektološkega raziskovanja slovenskega jezika*, *Zbornik SDS I: Ramovšev zbornik* (Ljubljana, 1990), 61–78.

Od izida Kopitarjeve slovnice (1808) do Miklošičeve smrti (1891) oz. Vondrakove izdaje Brižinskih spomenikov (1896) so bili slovenski filologi, jezikoslovci, rodoljubi in književniki naravnani v jezkovno narodovo zgodovino, utrjeni v prepričanju, da je slovenski jezik naših prednikov v nekdanji kneževini Karantaniji in Panoniji soudeležen pri oblikovanju »starega cerkvenega slovanskega« jezika.¹⁷ V istem obdobju, konec 18. stoletja, so »slavisti« (Gutsman, Dobrovský, Kopitar, Ravnikar) »odkrili« tudi iz grščine v jezik »ogrskih Slovencev« preveden »Nouvi Zákon« St. Küzmiča (Halle, 1771). Glede na besediščno izvornost, razlikovalnost v odnosu do središčne »kranjščine«, sploh »pravilnost«, je vzbudil pozornost, zanimanje, vzgledovanje. Kopitar ga je postavljaj nad Japljev novozavezni prevod (1874, 1800). In polagoma se mu pri študiju, ob tekstoloških primerjavah najstarejših starocerkvenoslovanskih biblijskih besedil do katerih je imel dostop v dunajski dvorni knjižnici, ob soočanju le-teh z mlajšimi južnoslovanskimi in slovenskimi, razkrijeta dva tipa (knjižne) slovenščine: karantansko-kranjska in panonsko-slovenska. Tako je tudi razumljivo, zakaj je želel, da bi P. Dajnko napisal slovnico in slovar vzhodnoslovenskega »narečja«. Prav odkritje knjižne prekmurščine je odigralo ključno vlogo pri postavitvi znane hipoteze o izvoru jezika ciril-metodovskega obdobja. Gradivo zanjo je Kopitar zbiral, dopolnjeval, izpopolnjeval vse od izida slovnice *Grammatik der slawischen Sprachen in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808), kritike Dobrovškega *Institutiones Linguae Slavicae Dialecti Veteris* (1822)¹⁸ ter jo jezikoslovno, tekstološko in z zgodovinskimi dejstvi podkrepil izpostavil v znameniti izdaji *Glagolita Clozianus* (1836). Skupaj z jezikovno arhaičnim starocerkvenoslovanskim spomenikom in Brižinskimi spomeniki je priobčil tudi 23 prevodov evangeljskega odlomka Pot v Emavs (Luka XXIV, 13–36) — od najstarejših (Ostromirovo Evangelije, 1057) do sodobnih južnoslovanskih, posebej slovenskih.¹⁹ Slovenski prevodi se pojavljajo pod oznako *IV. Dialecto slovenica hodierna*, po časovnem zaporedju pa si sledijo odlomki iz kajkavskih

¹⁷Da so BS in najstarejši stesl. spomeniki, t. i. Panonski spomeniki (njihov korpus v odnosu do mlajših slovanskih jezikovnih redakcij je dognal MIKLOŠIČ, *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen*, 1874) nastali nekako v istem času, da so v zgodovinski in jezikovni medsebojni zvezi, so bili do Miklošičeve smrti prepričani vsi slovenski jezikoslovci: G. Krek, M. Valjavec, S. Škrabec, K. Štrekelj, M. Pleteršnik. Vondrakova izdaja BS (1896) je v slavistiki zamajala njihov karantansko-panonski izvor (prostor nastanka naj bi bil na Moravskem), V. Jagić pa se je podobno kritično opredelil do panonske teorije; šel v bistvu za Čehi (Dobrovský in Šafařík sta predpostavljala »bolgarski« izvor, kot tudi Leskien — »altbulgarisch«). Jagićev učenc V. OBLAK je na podlagi narečnih podatkov iz okolice Soluna (*Macedonische Studien*, izdal V. Jagić, Dunaj, 1896) »makedonsko teorijo« potrdil. Vendar so zdaj, ko je Miklošičeva korespondenca z južnimi Slovani izšla (Katja STURM-SCHNABL, *Der Briefwechsel Franz Miklosichs mit den Südslaven / Korespondenca Frana Miklošiča z južnimi Slovani*, Maribor: Obzorja, 1991), končno na razpolago dragoceni viri za ponovno preverjanje Miklošičevih stališč.

¹⁸Dokaj obširno v *Jahrbücher der Literatur* 1822 (januar, februar, marec; XVII, 66–107).

¹⁹Razdelil jih je v štiri tipe: I. *Dialecto slovenica veteri ecclesiastica*, kamor uvršča Ostromirov evangelij 1057, glagolski kodeks iz l. 1368, srbski kodeks iz l. 1372 ter *Textus vulgatus Russorum* 1816, II. *Dialecto bulgarica hodierna*, *Novi Testament* (Bukarešta, 1833), III. *Dialecto Illyrica, rectus Serbocroatica, sive Chroatoserbica* (kot prvi je naveden V. Karadić 1824, sledijo pa mu starejši prevodi iz let 1553, 1824, 1586, 1640, 1808, 1831, 1806 — seveda z natančnejšimi naslovi).

lektionarjev (1651, 1778), odlomek iz Küzmičevega prevoda NZ (1771) ter Dajnkovih Evangelijev (1826) kot zgledi panonskoslovenskega jezika, nato pa zgledi karantan-skoslovenskega jezika (*Slovenorum Carnioliae, seu Cerantanorum sensu strictiori*, str. LVII) od Trubarja (1557), Krelja (1567), Dalmatina (1584), Gutsmana (1780), Japlja-Kumerdeja (1800). Dodaja pa še dva kranjska (1825), od teh je zadnji zglede najnovejšega puristično prečiščenega prevoda. Iz razvrstitve odlomkov sledi, da se je Kopitar knjižne razlikovalnosti, dvojnosti slovnične zgradbe slovenskega jezika dobro zavedal in v tem delu pravzaprav tudi Hrvate kajkavce (»Civilne Hrvate«) in »ogrške Karantance« (Prekmurce in Porabce) prištel k Slovincem. Trem slovenskim deželam v tedanji Avstriji (tako kaže slovnica 1808) je preštel še del Slovencev na Ogrskem. Dve razlikovalni zgradbi jezikovne skupine kaj sta ob soočanjih istega evangeljskega odlomka ob »ilirskih« (imenuje jih *Dialecto illyrica, rect. Serbochrovat., sive Chrovatoserb.*) jasno razvidni. Kopitar je vprašanja sorodstvenih razmerij slovenskega jezika s starocerkvenoslovanskim postavljaj in razreševal celostno, upoštevajoč jezikovne, zgodovinske, zemljepisne podatke, skratka — sociolingvistično. Vpliv tega dela na oblikovanje slovenske knjižne norme in na razvoj slavističnega jezikoslovja je bil daljnoročen. Tudi iz njega je zrasel Miklošič.

Vendar, kot je bilo rečeno, so bili že slovenski razsvetljenci (Linhart, Gutsman, Japelj, Vodnik, Ravnikar) pozorni na jezik ciril-metodovskega obdobja. Nekateri spomeniki so jim bili dostopni celo v Zoisovi knjižnici. Soočanje le-teh je teklo v dveh smereh: teoretično in praktično. S Kopitarjevo slovnico, ki je glede puristične prenovе središčnega, kranjskega knjižnega jezika nakazovala in priporočala ozir na starocerkvenoslovanščino, se je le-ta prenoviteljem jezika razkrila kot bogat rezervat za prenovo besedišča in skladnje sodobne knjižne slovenščine, tedaj še pokrajinskih različic.²⁰

Tak prvi približevalni korak je storil V. Vodnik. V *Pismenosti za prve šole* (1811) je vpeljal po znani slovnici M. Smotrickega ter N. V. Lomonosova kar lepo število slovničnih terminov (npr.: *glasnik, glagol, padež, deležje, zalog, vez, narečje, udar*, itd.).²¹ Gre za ustrezne glasoslovne prilagoditve slovenščini. Taka »bližina« je bila gotovo opogumljajoča. Še pred izidom epohalnega dela J. Dobrovskega *Institutiones Linguae Slavicae Dialecti Veteris* (1822) se ob starocerkvenoslovanskih besedilih praktično vzorujeta U. Jamnik (*Zber lepih ukov za slovensko mladino*, 1814)²² in M. Ravnikar (*Zgodbe svetiga pisma za mlade ludi*,

²⁰Posredno je prav Kopitarjeva slovnica (1808) sprožila vprašanje knjižno-jezikovnega poenotenja oziroma opustitev pokrajinskih različic v slovenskem jezikovnem prostoru. Jamnik je odločitev napovedal in nakazal že leta 1814 (*Zber lepih ukov za slovensko mladino*), pred težje vprašanje pa so bili postavljeni vzhodni (narečno — panonski) Slovenci, ki niso mogli opustiti svojih različic, ker so razlike v skladnji in besedišču bile težje premostljive; razmerja niso tako določljiva kot v območju glasoslovja. O tem več M. OROŽEN, Slovenski knjižni jezik in zaton pokrajinskih različic v prvi polovici 19. stoletja, *Obdobje romantike v SJLK* (Ljubljana, 1981; Obdobja 2), 421–439.

²¹Glej M. PIRNAT, Znanstveni jezik v Vodnikovi slovnici, *Slovenski jezik v znanosti I* (Ljubljana, 1986; Razprave Znanstvenega inštituta FF), 101–109.

²²Besedila, 9 Naukov v podobah (poučne povestice) je priredil po slavenosrbskem *Cvetniku* Jovana Rajića (1802), Ezopove basni pa so prevedene iz latinščine in češčine. Od tod tudi deležijsko izražanje v besedilih. Ravnikar pa se je očitno zgledoval pri Küzmiču. V uvodu *Zgodb razlaga*, da se je za oblike, ki resda niso v navadi, odločil zato, ker jih pišejo na vzhodu in ker se tako slovenski stavek lepo okrajša. Vzorec mu je vseč predvsem kot skladenjski kondenzator.

1815–17) ter z oživitvijo govorno že zakmelih deležijskih oblik (na *-očleč*, *-e* in *-vši*) oziroma skladenjskih funkcij »popravljata« z odvisniki prenatrpano skladenjsko izražanje, se v tem pogledu pri-bližujeta Kúzmičevemu jeziku, ki to kontinuiteto s »staroslovenskim« jezikom posredno vzdržuje.

Začetek sistematičnih soočanj slovenskega besedišča s starocerkvenoslovenskim pa predstavlja besediščna zbirka U. Jarnika, *Kleine Sammlung solcher altslovenischen Wörter, welche im heutigen windischen Dialecte noch kräftig fortleben: Ein Beytrag zur Kenntniss der alten hochslovenischen Büchersprache* (Celovec, 1822). Kako je zmožgal tako primerjavo brez ustreznega stesl. slovarja? Saj ta še sploh ni obstajal; tudi slovnico Dobrovskega (*Institutiones*) je dobil v roke šele ob natisu svojega delca. Kot pravi, je sam izpisal iz starocerkvenoslovanske biblije²³ besedišče ter ga primerjal z govorno (in knjižno) podobo besedja na Koroškem. Rezultati te primerjave so bili gotovo vzpodbudni za vse slovenske filologe, dejavne tudi v drugih slovenskih deželah (Štajerska: Dajnko, A. Murko, A. M. Slomšek; Kranjska: Metelko, Ravnikar in drugi). Takole pravi: »Ihr so nahes Vehältniss mit dem slavischen in Kärnten, Krain und Steryermark soll in dem vorliegenden kleinen Wörterverzeichniss zu Freude der Sprachgenossen aufgedeckt werden.« V biblijskem besedilu je odkril preko 2000 v govoru potrjenih besed, ob prebiranju Dobrovskega *Institutiones* pa se je razkrilo še dodatnih 300. Vse to mu je prineslo veliko »zimskega« zadovoljstva. Pripominja pa, da bi bilo število besed ujemalnic gotovo večje, če se ob tej primerjavi ne bi bil omejil le na »Karantanische Mundart.«

Kot kaže način prečrkovanja abecedno razvrščenega besedja, v geslu je po slovenskih glasoslovnih zakonih prilagojena prvotna beseda s pomenskim ustreznikom v nemščini, je Jarnik že dobro poznal njuna strukturna glasoslovno-oblikoslovna razmerja. Posebej je z zvezdico (*) izpostavil obredno besedje (terminologijo — »Kirchen Dialekt; sie gehören zur Kultur-Periode«), s križcem (†) pa pol ali v celoti zastarele besede.

Gre za zanimiv prvi osnutek dvojezičnega, po kontrastivnih izhodiščih zasnovanega »staro-novo slovensko«-nemškega slovarja; starocerkvenoslovanskega naj bi na pobudo Dobrovskega izdelal Kopitar, in Jarnik ga je željno pričakoval. V uvodu je na kratko predstavil tudi tipologijo razmerij do besedišča, zajetega v omenjani, žal ne citirani bibliji. Karakteriziral in analiziral ga je po naslednjih, hierarhično naštetih vidikih: I. Besedje, ki v sodobnem koroškem prostoru še živi. II. Arhaično besedje in besedje s spremenjenim, zoženim ali razširjenim prvotnim pomenom. III. Povsem zastarelo besedje, prepoznavno le še iz zemljepisnih (ledinskih) imen in priimkov. Število teh pol ali sploh izumrlih ni veliko. IV. Besedje, ki izvira iz domovine svetih apostolov Cirila in Metoda in je najti v sodobnem srbskem in bolgarskem jeziku. V. Besedje, ki je rezultat zgodnjega »kultiviranja«

²³Morda gre za Otroško biblijo (iz l. 1581), ki je navedena med viri za Japljev prevod oz. izdajo Biblije (1784–1800) in je gotovo bila v Ljubljani, Japelj pa tudi v zvezah s Celovcem (celo umrl je tam 1806, po sedmih letih službovanja). Med zastarelimi obrednimi termini zasledimo z zvezdico zaznamovane naslednje: *Dolgodenstvie, Razgrablenie, Psalmopenie, Propjatie, Sretenie; Rodstvo, Kovarstvo, Nišč* — der Arme, *Déva, Vražda*. Posebej opozarja na glagolsko predpono *pro-*: *Probosti, Proliti, Proklinjati, Procvetěti; Prorok, Proročica, Propjatie : Raspjati*, itd.

jezika. Ta skupina pravi, je najpomembnejša in najzanimivejša (misli na knjižne terminološke tvorbe). VI. Grške prevzete besede (torej tujke), ki so po obsegu neznatne.²⁴

Navedena odkritja v območju besedišča so v Jarniku vzbudila poglobljeno zanimanje za etimološko podobo besed v besednih družinah, kar ga je usmerjalo spet k »cerkveni slovanščini«. Iz naslednjega dela, *Versuch eines Etymologikons der Slowenischen Mundart in Inner Oesterreich* (Celovec, 1832) je razvidno, s kakšno zavzetostjo je osvajal leksikografske (etimološke) ideje Dobrovskega, predvsem njegova teoretična izhodišča za slovanski etimologikon. *Entwurf zu einem allgemeinem Etymologikon der slawischen Sprachen* (Praga, 1813). Svoj delež je doprinesel z izdelavo po besednih družinah abecedno razvrščenega besedja slovenskega jezika, po čemer je za češčino pravzaprav zaman hrepenel Dobrovský.²⁵ Po desetih letih za Wörterverzeichnisom je izšlo v slovenistiki preveč pozabljeno leksikografsko delo, pravzaprav »dopolnilo« h Kopitarjevi slovnici (z novim »sintetičnim« poimenovanjem *Etymologikon der Slowenischen Mundart in Inner Oesterreich* že nakazuje določeno knjižno jezikovno enotnost), ki vsebuje preko 20 000 slovenskih besed z nemškimi ustrezniki.²⁶ Zanimiv *Wurzel-Register* izkazuje le 15 gesel, ob katerih Jarnik izrecno pripominja, da so samo »cerkveno-slovanska.« Ob tako obsežnem korpusu besed, zbranih in razvrščenih pod približno 1350 gesli, se to število zdi res zane-marljivo, pa še med temi prviniami zasledimo nekatere, ki izkazujejo kontinuiteto drugod po Slovenskem (kar je Jarnik itak predvideval) ali pa so bile kasneje v knjižnem jeziku besedotvorno prenovljene (npr.: *kon* → konec; *bervno* → bruno; *trus* → potres, itd.). Pozorno jim sledimo: *Bervno*- altsl. der Balken; *Gvoz*d, altsl. der Nagel; *I*, altsl. ihn, *nad-i* überihn; *Jej*, altsl. ja; *Kon*, altsl. der Anfang; *Plav*, altsl. weiss, falb (albus); *Pra*, im altsl. z.B. *prapraded*, der Urahn; *s'* mit (altsl. mit slovo); *Šar*, altsl. die Farbe; *Trus*, altsl. das Erdbeben, *U*, altsl. ein Vorwort: bei 2) ein Adv. z. B. *u-že*, schon; *Vonj*, altsl. der Geruh; *Car*, altsl. der König; *Cata*, altsl. der Denar; *če*, wenn altsl. ašče.

Z zvezdico (*) pa zaznamuje zastarele; teh je 37. Po abecednem redu si takole sledijo: *Az*, *Ašče*, *Bé*, *Brjuh*, *Dik*, *a*, *o* ; *Gnetiti*, *Gran*, *Javiti*, *Kos*, *Kosniti*, *Krasen*, *M' st*, *Nega*, *Ni* (uns), *Niz*, *Nrav*, *Nynje* (jetzt), *Red* (alt ret) in *obedel*, *obresti*; *Réti* (rajati, rél, rajal), *Muka*, *Pota*, *Runo*, *Zmij*, *Žádati*, *Smokva*, *Stolp*, *Svidina* (der

²⁴Tako strnjeni »uvodni zaključki« o značaju besedišča so rezultat natančne analize iz biblije zajetega besedišča v soočanju s slovenskim govornim. Zdi se važno poudariti, da je glede grško-makedonskega deleža v njem povsem neobremenjen, in da od govornega besedja izvzema »kulturni fond.«

²⁵DOBROVSKÝ, sam izkušen slovaropisec, tudi avtor nemško-češkega slovarja *Deutsch-Böhmisches Wörterbuch* (1821, drugi del, *Ausfürliches synonymisch-Phraseologisches Wörterbuch*, izdelal Ant. Puchmajer, po njegovi smrti redigiral V. Hanka) in teoretična vodila *Entwurf zu einem allgemeinem Etymologikon der slawischen Sprachen* (1813, Hankova predelava 1833), takega dela med rojaki ni dočakal. Bil je mnenja, da je etimološki princip ureditve slovarja ustrežnejši, boljši od abecedne razvrstitve besedja, vendar si Jungman tega napa ni naložil.

²⁶Med viri izrecno omenja Pohlinov ter Gutsmanov slovar (le-ta je pošel, zato potreba po novem) in zbirko častivrednega filologa s celjskega okrožja (M. Zagajšek-Zelenko).

Hartriegel), *Šija*, *Timènje* und *tima* (der Morast); *Tin* (der Zan), *Vezem* (führen); *Vét* (daher obvet), *Vet-ih*, *a*, *o* (alt), *vonj*, *Vretišče* (Sack), *Vtori*, *a*, *o*, *Čermen*, *Čerta*, *Čed* (jetzt tuj, ptuj).

Spomnimo na nekatere ključne starocerkvenoslovenske besede v slovarju L. Sadnik-Eitzetmüller, ki so ob Jarnikovem besediščnem soočanju brez oznake, saj so mnoge v slovenščini žive; kot pravi, »ležijo takorekoč ob poti«: *igo/jigo* — das Joch, *Jad* — der Zorn, *Ljud* — das Volk, *Pač* — paky, *pače*, *Zelo* — sehr, *Zmij* — die Drache, Schlange, *Šija*, *Tešč* — тѣште — vergeblich, *Teh/utešiti*, Tröd das Bauchgerum, *uže*.

Pripomniti kaže, da se v ustreznih etimoloških geslih pojavljajo tudi nekatere tipične vzhodnoslovenske besede (npr.: *deklina*, *šinjek*, *zátank*; *spravišče*, *svedok*, *prja* itd.), ki jih je verjetno sprejel iz omenjane Zagajškove slovarske zbirke, morda iz Primičevih priročnikov,²⁷ saj sta si dopisovala o jezikoslovnih rečeh, ko je bil ta še v Gradcu. Vendar razlikovalno besedje iz vzhodnoslovenskega (panonskega narečnega) prostora v dejanskem obsegu v Etimologikon ni vključeno, ker mu ni bilo dovolj znano, dostopno. V besedotvornem pogledu nam delo razkriva možnosti izpeljave in besedotvorne vzorce »kranjsko-koroškega« tipa.

To razlikovalno, vzhodnoslovensko (štajersko in prekmursko, ne pa kajkavsko), živo, govorno besedje (izpeljano tudi z razlikovalnimi besedotvornimi vzorci) pa je že zajeto v Murkovem Nemško-slovenskem slovarju: *Nach den Volkssprecharten in Steiermark, Kärnten, Krain, und Ungarns westlichen Distrikten* (Gradec, 1832),²⁸ ki tako nudi dodatno bogato gradivo za ugotavljanje sorodstvene stopnje (vzhodne) slovenščine s strocerkvenoslovenskim besediščem. Ta možnost je ostala pravzaprav neizkoriščena do nastopa O. Cafa in F. Miklošiča.

V zvezi z Jarnikovim Etimologikonom kaže navezati še na Kopitarjev »staroslovenski« slovar v izdaji Klocovega *Glagolita Slavorum Linguae Sacrae brevis Grammatika et Lexikon* (1836, str. 47–86). Kot smo videli, je Jarnik izhajal iz sočasne slovenske podobe »starih slovanskih cerkvenih« besed, Kopitarjeva pot pa je bila obratna. Slovarček besed je v prvotni, v obravnavanih besedilih izpisani, zgodovinski podobi, ki je prečrkovana v cirilico (tudi besedišče BS), zajet v približno 900 gesel z latinskimi pomenskimi ustrezniki za obravnavano besedje. Glede na kontinuiteto, stopnjo kontinuitete s sodobnim slovenskim (knjižnim) besediščem je bil pred-

²⁷*Nemško-Slovenske Branja* (1813), *Novi Nemško-Slovenski Bukvar al ABC Otrokom léhko zastopen* (Gradec, 1814). J. N. Primic se je kot učitelj slovenskega jezika na liceju v Gradcu prvi praktično seznanjal in spoprijemal z jezikovno drugačnostjo panonskih Slovencev. Uvidel je, da kaže njihove etimološko ustrežnejše sistemske značilnosti v kranjskem knjižnem jeziku upoštevati. Prvi je v sobesedila namerno uvajal pokrajinsko razlikovalne besedne ustreznike (npr.: Zlaténice in zlatíce so *ruméne* (*sholte*, *shute*); Gledam v' *bukve* (*v' knigo*); Kaj *praša*, *bara*, *pita*).

²⁸Poveden je zlasti njegov uvod, ki jasno izžareva Kopitarjevo slovaropisno zamisel: »Ich wiederhole die Versiecherung, dass ich dem Princip, das Gefundene getreu zu referieren, strenge gefolge, demnach eigenmächtige Wortbildungen sorgfältig vermieden, und nur das in der Umgangsprache oder Literatur der Slowenen (in weiterer Bedeutung) sich Bewährende aufgenommen habe. Med kraticami zasledimo ob latinskem in nemškem slovničnem terminu tudi slovensko poimenovanje (npr.: altsl. — *altslavisch*, *po staroslovenski* — kot in *Steyermark gabrächlich*, *po štajerski*).

met naše analize tudi ta slovar. Za besedje je značilna podobna »tipologija«, kot jo je že leta 1822 nakazal Jarnik.

1. Večina besed izkazuje v slovenščini kontinuiteto, seveda v razvojno mlajši glasoslovni podobi (*o e → o, e ; ѝ/b → a ; št → č, žd' → j*). Npr.: *dobъ → dob, petъ → pet* itd.

2. Pri manjšem številu besed je prvotni korenski morfem zastrt, obstajajo pa izpeljanke (npr.: *grastъ → prgišče; velij → velik; norъ → pondirek; teti' → tnalō; drěvl'e → drevi; uže → uželže* itd.).

3. Določena skupina besed izkazuje pomenske preobrazbe (npr.: *vrěmę → čas/vreme; godъ → čas/termin; grъdъ → ponosen → grd; jazva (rana) → jazbina, jazbec; jědъ/jadъ → hrana/strup; zelъ → hudoben/zali; cělovati → poljubiti, celiti/zdraviti ; črěvo (drobovje) → čreva, itd.*)

4. V slovenskem jeziku izpričan izpad morfema, besede (npr.: *gnevъ, грѣньъ,²⁹ dostojite sę, lobъzanъ, mlъva, nyně, vetъhъ, ovocъ, vina (krivda), povinъnъ, polъza, prisno, prokъ → pročij, riza, smokъ, stado, trapeza, utva, čędo, čelędъ, čeznóti, junosъ, lixъ, lišiti*).

5. Kopitar pa je v slovarju opozoril na zgodnji prevzem romansko-bavarskih izposojenk, tipičnih prav za slovenščino (npr.: *kmetъ, koliba, kramola, lěkъ, račiti, ulъ, halupa, plěhъ < Bilchmaus, miza < mensa, peljati = veziti*), zlasti obrednih terminov (*oltar, pop, krst, post, cerkev, pekel, cesar, menih, papež, komkanje* — obhajilo), kar je kasneje v svojih slovarskih delih izpopolnil Miklošič.

6. Kopitar navaja (podobno kot Kopečný) približno 20 gesel, ki v slovenskem jeziku ne izkazujejo kontinuitete, npr.: *vrědъ — lepra, globa — multa, gnědъ, deverъ, nedogъ, pomiluj!, potъpęga, prikładъ* itd.

7. V manjši meri so izpričani tudi nekateri po Jarniku tipični karantanzimi (*strědъ/medъ, zělo, pozdě, stъklo, kramola*), pa tudi tipični panonizmi (*žestokъ, mrъzъkъ, odica, sroka/srakica*).

8. V ta slovar je vključeno tudi besedje Brižinskih spomenikov, ki razen nekaterih terminov (*glagolati, bali, balovanije, lihodejanije, sәničtvo, smaz, izbaviti, stid, spitni*) izkazuje vidno ali deloma zastrto kontinuiteto z besediščem še sodobnega »alpsko-panonskega« slovenskega govornega prostora, izpričano pa je tudi v osrednji in vzhodnoslovenski knjižni tradiciji.³⁰

Ali je čudno, da se je že v prvem obdobju slovanske filologije (Dobrovský — Kopitar), ob odkrivanju starih jezikovnih spomenikov, raziskovanju in opisovanju jezika ciril-metodovskega obdobja, med Slovenci z vidnim zadoščenjem utrdila tako dokazovana tesna zveza s »staroslovenščino« prav na ravni besedišča? Prav Kopitarjeva obravnava jezika v *Glagoliti Clozianus* je še vzpodbudila raziskovanje slovenskega besedišča oz. njegove kontinuitete s »staroslovenskim, karantansko-panonskim« obrednim jezikom, kakor so pač v danem času kazala raziskovalna spoznanja. In prav vzhodnoslovenski narečni prostor je obetal in dajal nove dokaze. Pa tudi pomembne jezikoslovce, od katerih sta bila O. Caf in F. Miklošič izvrstna poznavalca staro cerkveno slovanščine, po rodu pa oba panonska Slovenca. Caf se je oglasil k besedi v prvih letnikih Bleiweisovih Novic v vzpodbudo, da bi se v skupnem slovenskem knjižnem jeziku upoštevalo vse slovensko razlikovalno besedje. Po

²⁹Beseda je v panonsko-slovenskem prostoru obstajala; na to kažejo priimki še v sodobnosti (npr.: Gerenčer, župan Murske Sobote); besede kot npr.: *dostoji sę, nině, liho*, pa so izpričane v Brižinskih spomenikih. Od kod so? *Junъ → junac, junak* (dial. fant).

³⁰O tem M. OROŽEN, Brižinski spomeniki in njihovo razmerje do staro cerkveno slovanščine, *Obdobje srednjega veka v SJLK* (Ljubljana, 1989; Obdobja 10), 87–101.

12-letnem napornem zbiranju gradiva iz slovenskih besedil od BS do sodobnosti in narečnega slovenskega prostora je želel zaključiti in izdati slovar in slovensko slovnico.³¹ Prosil je rojake zbiralce za dodatno gradivo pred zaključno redakcijo...

potle moj slovník z slovnico vred bo Slovenski... moj namen ni ktero Slovensko pod ali pod pod narečje (bodisi Ogersko-Slovensko, ali Štajersko, ali Kranjsko, ali Koroško, ali Hervatsko, ali Rozensko) za tretji ali ti na verh p o t e g n o t i, ampak iz vseh pod in podpodnarečij željím, hočem in se upiram le s a m o, kar je jeklénega zernja — suhega zlatá — čiste pšenice in dragega kamenja naši materi Slavi v eden snop, v edno gomoljo, v edno žitnico ter v eden véneć spraviti.

V nadaljevanju Proglasa pa beremo:

Slovinci! ne pustite iz misli, niti v nemar, da se vaša prava in vlastna beseda v šestih zemlah med raznimi sosedi: na Ogrskem, Štajerskem, Hervatskem, Kranjskem, Vlaškem in Koroškem govori da v i posvečeno besédo govorite, v kateri se je vašemu velikemu rojáku Kopítarju naiti zdélo prestaro Slovanščino. Tudi naše Slovensko narečje ima več podnarečij, iz katerih vseh se mora brez eno-stranosti in pristranosti vse, kar je za slovník in slovnico, skerbno zbrati, po terdnih vodilih zvestó pretresti, skaz in divjad čisto utrebiti, in le, kar in kolikor je dobro jedro, bratovski združiti, če si hočemo čist, popoln, naroden slovenski jezik, ki bi se vsem podnarečjem ednako prilégal, i z o b r a z i t i.

Obelodanil je tudi načela, po katerih naj bi to poenotenje potekalo (7 jih navaja), med temi pa omenimo le prvi dve: Občinsko slovensko načelo (rabe) v podnarečjih »od R a b e do M o r j a«, ter »od C e l o v c a do Z a g r e b a« (*Novice* 1846, str. 44) in »S t a r o s l o v e n s k o načelo«, ker le-ta »med slovanskimi narečji raztresena živi«. Po teh načelih prečiščen slovenski knjižni jezikovni vzorec je uresničen tudi praktično v njegovem prevodu knjižice Kampeja, *Robinson Mlajši*, Iz češkega prepisal Oroslav Cafov (Celje, 1849). V tej knjigi je skrbno in dosledno izvedena etimologizacija besedišča, skladnje in oblik, posebno pozornost pa vzbuja ubesedovanje zgodbe na ravnini besedišča. Od strani do strani se pri vseh besednih vrstah vrstijo nizi s sopomenskim (narečnim) razlikovalnim besedjem, med katerim je prepoznavnih poleg slovenskih tudi precej starocerkvenoslovanskih in čeških besed. Ponazorimo to »tehniko« normiranja skupnega slovenskega knjižnega jezika vsaj s krajšim sobesedilom:

Kajti, ako bi nam, kakor pravimo, pečeni kopúni v usta letali; ako bi nam hiše, domi, lože-ložiše, oblačilo-odev, hrana-kerma ino napoj ino vse drugo, česar k hranjenju ino k povoljnosti življenja potrebujemo, od samo sebe ino uže gotovo-pripravljeno ize zemlje rastlo, bi zaisto nič ne delali, kor jéli, pili ino spali, ino dár do (daže do) smerti ostáli tako glupi, kakor neumna živina (str. 40).

V ponazorilo navajam nize besed, ki se vključujejo v besedilo z namenom, da se slovenski bralec seznaní z vsem bogastvom »staro-novo« slovenskega besedja (in »slovníčne pravilnosti« sploh) ob navezavi na arhaično slovansko besedje sosedov (Ilirov, Čehov).

³¹O tem govori njegov Proglas zastran noviga slovenskiga slovníka in slovnice, *Novice* 1846, str. 32, 35, 40, 44. Naslednji njegov zanimiv prispevek pa zasledimo pod naslovom Staroslovenski in vseslovenski knjižni jezik, v *Novicah* 1851 (str. 208, 212). Na neki dopis (*Novice*, *Ljubljanski časnik*), da naj bi Slovenci kot knjižni jezik sprejeli »staroslovenščino« ali prevzeli kak slovanski jezik, razlaga, kako bi se dalo »analytički in syntetički« priti do vseslovenskega jezika. Zanimiva pa je njegova ugotovitev: če bi spojili slovenščino in bolgarščino, dobili bi zmes, najbližjo »staroslovenščini«. Prav blizu pa je »staroslovenščini« tudi (knjižna) ruščina. Ugotovitev je pravilna, čeprav še ni zanjo navedel zgodovinsko-razvojnih razlogov.

Samostalniki: *čreda* — *stado* — *kardelo*; *slava* — *dika*; *brašno* — *kerma*, *zrak* — *vzduh*; *teržec* — *kupec*; *dira* — *luknja*; *pričina* — *vzrok*; *šare* — *farbe*; *šarar* — *farbar*; *jazvina* — *otlina* — *pečera*; *bljudo* — *skleda* — *miza*; *nastroj* — *orodje*; *počet* — *číslo*; *jokanje* — *togovanje*; *sad* — *ovoce*; *stromovje* — *drevje*. *Ni imel lonca* — *piskra* — *gernca*, *ražnja* — *ino kar je najhujše bilo* — *ni ognja* (str. 6).

Pridevnik: *dresel* — *žalosten*; *vetek* — *star korabelj*; *glup* — *neumen*; *sladek* — *lagoden*; *ertast* — *koničast* — *špičast*; *krasen* — *lep*; *modri* — *plavi*; *terdi* — *dreven*; *duto* — *votlo*; *tolste* — *debele veje*; *počasna* — *kesna*.

Glagol: *se je uleknol* — *ustrašil* — *splašil*; *brez potrebe govedo* — *živino ubijati* — *ali pa močiti* — *trapiti* — *ali pak je le dražiti*, *bila bi ukratnost* — *ljutost*, *bil bi greh* ; *je hibelo* — *je menkalo*; *uražati* — *užaliti*; *vezti* — *peljati*; *je utolil* — *utažil*; *potoliti* — *potešiti* — *utolažiti*; *brojiti* — *odpočitavati*; *utne* — *useče*; *dostignosti* — *priti*, itd.

Prislov: *velma* — *zlo terdi kamen*; *možno-mogljivo-mogoče*; *jedva-komaj*; *zdaj* — *nine*; *tude*, *tuka*, *onda*, *tamde*, *keda*, *izvuna*, *zautra*, *pokler*, *spoder*, *vémдар*, *ne jednor*, *vedma*, *inako*, *deleko*, *najednoč*, *lahkič*, itd.

Cafov knjižni vzorec na vseh jezikovnih ravninah tako izvrstno etimološko prečiščenega jezika (tudi z nakazano izpeljavo besedotvornih vzorcev, komaj še kje izpričanih, osamljenih morfemov po prvotnih besednih družinah, ki so se v stcsl. jeziku pojavljale v »polni moči«³² za širšo slovensko javnost ni bil sprejemljiv, ker bi ga po takih pravilih bil sposoben ubesedovati pravzaprav le razgledan jezikoslovec.³³

³²Kaj razkriva primerjava stcsl. etimoloških besednih družin s sodobno, slovensko »oživljeno mrežo« izpeljave, kaže ponazoriti z gesli besednih družin v slovarju L. SADNIK-EITZETMÜLLER, *Wörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten* (Heidelberg, 1955):

Stcsl. geslo:	Slovensko geslo:
<i>jariti se</i> →	<i>razjariti se, biti razjarjen.</i>
<i>jarost</i> → 0	
<i>jarъ</i> →	frazeologemi: <i>jari polž, jara kača, jari ječmen.</i>
<i>jarně</i> → 0	
<i>gubiti</i> → 0 → <i>iz-</i>	<i>izgubiti</i> → <i>izgubljen</i> → <i>izgubljenec</i> → <i>izguba.</i>
→ <i>po-</i>	<i>pogubiti</i> → <i>pogubljen</i> → <i>pogubljenec</i> → <i>poguba.</i>
<i>gubitel'ъ</i> → 0	
<i>gubitel'nъ</i> → 0	
<i>gubitel'stvo</i> → 0	
<i>klicati</i> →	<i>klicati</i> → <i>sklicati; preklicati, preklic, preklican(!)</i>
<i>kličъ</i> → 0	<i>klic, klicanje</i>
<i>kliknovenije</i> → 0	<i>poklicati, poklic, poklican-ost</i>
	<i>odpoklicati, odpoklican</i>

³³Ob Cafovi knjižni zamisli smo dolžni opozoriti tudi na Levstikov način arhaizacije slovenskega knjižnega jezika v 70. letih. Vse od svoje slovnice *Die slovenische Sprache nach ihren Redetheilen* (1866) ter ob delu za Wolfov Slovensko-nemški slovar se je vsebolj poglobljal v »staroslovenščino« in se dejansko oddaljeval od vzorca požlahtnjenege »ljudskega jezika«, ki ga je izoblikoval s Krpanom. Njegova arhaizacija je bila moteča zlasti na oblikoslovni ravnini. Sprejemljiva je bila (iz stilno-funkcijskih razlogov) v zgodovinski tragediji *Tugomer* (Levstikova predelava Jurčičeve prozne drame, 1876), tudi v prevodu Nestorjeve Kronike (*Vrtec* 1875), vendar je to v danem času Levstikovo pojmovanje knjižne norme ter »staroslovenizme« uveljavlja v vseh zvrsteh jezika. O tem več M. OROŽEN, Arhaizacija v Jurčič-Levstikovem Tugomeru, *SR* 1981, 383–409; Levstikovi pogledi na jezik, *Levstikov zbornik* (Ljubljana: MS, 1982), 55–78.

Caf išče novo koncepcijo slovenskega knjižnega jezika ob navezavi na »staroslovenščino«, ki more združevalno delovati v dve smeri: v jezikovno preteklost ter v sodobni slovenski in slovanski prostor. Tako se je mogoče izogniti podrejanju »enega narečja ned drugim«. V svoji jezkovni stiski se je kot panonski Slovenec uprl Kopitarjevemu konceptu knjižnega jezika, ki je zaradi bogatejše knjižne tradicije prestižni položaj predpisal pravzaprav središčnemu knjižnemu tipu.

Prelomno obdobje v zvezi z obravnavanimi vprašanji nastopi z Miklošičem, ki je v danem času najboljši, najpomembnejši poznavalec »staroslovenščine«, njenih spomenikov ter sistematični, sistemski opisovalec in raziskovalec njegove slovnične in besediščne zgradbe. In česar ne kaže zanemariti, iz lastne govorne skušnje pozna vzhodno »panonsko slovenščino« ter jo sooča z »zahodno«. Kopitarju poglobljeno sledi, ko spozna, da je bil, upoštevajoč vse dejavnike ob analizi starocerkvenoslovanskih spomenikov, na pravi poti.³⁴ V delu *Christliche Terminologie* se Miklošič v bistvu na nov način, z novimi leksikalnimi argumenti ustavi ter vztraja pri tezi o panonskem izvoru »staroslovenščine«. Nikakor ne zanika pri oblikovanju tega jezika grškega deleža; upošteva dejstvo, da sta Konstantin in Metod znala jezik »bolgarskih Slovenov«, ki tudi ni bil le dialekt iz okolice Soluna, dokazuje in ugotavlja pa na podlagi besedišča, da misijonarji iz Bizanca niso prišli v »prazen prostor.« V Panoniji (in na Moravi) je že bila izoblikovana, utrjena osnovna obredna terminologija, po izvoru pravzaprav latinska. Temelji zahodnih misijonarjev z njunim prihodom niso bili porušeni, pač pa so smotno v njun tip knjižnega jezika vgrajeni. Miklošič je ugotovil in poudaril, kolikšen terminološki delež v slovanskih jezikih sploh je panonsko-slovenskega izvora.³⁵

Kaj je Miklošičevo jezikoslovno delo v mednarodnih okvirih in domačih razmerah pomenilo za Slovence, kaj jim je dalo, je bilo z več strani osvetljevano in poudarjano v njegovem jubilejnem letu.³⁶ Vendar panonska teorija z vidika sodobnih teoretičnih in metodoloških gledišč ni bila preverjena — najbrž iz obzirnosti do prevlade nasprotne strani.

Vendar je Miklošičevo raziskovanje »staroslovenščine«, ki je sledilo Cafovim ponesrečenim praktičnim poskusom, vsebovalo prav neslutene, daljnoročne posledice za prenovo in vrstno bogatitev slovenskega knjižnega besedišča v drugi polovici 19. stoletja, na kar slovenisti še nismo bili dovolj pozorni. Leta 1850 je končno izšel težko pričakovani Miklošičev slovar »staroslovenščine« z značilnim naslovom *Lexicon*

³⁴Svojo raziskovalno samostojnost in izvirnost v odnosu do Kopitarjeve znanstvene dediščine je bil ob napadu praškega slavista V. Hanke (obdolžil ga je plagiatorstva) prisiljen zelo ostro braniti. Glej *Slavische Bibliothek Entgegnungen auf Herrn Wenzel Hanka's Alberheiten und Lügen* (Dunaj, 1851, 267–321). Kaže, da je bilo v ozadju Hankovo maščevanje v zvezi s Kopitarjevim zavračanjem čeških jezikovnih ponaradkov (Kraljevodvorski, Zelenogroski rokopiš), razen tega sta s Šafaříkom kot duhovna dediča Dobrovskega v njem začutila resnega strokovnega tekmeča. Zanimivo, da se je Caf v zvezi z njima distanciral od dobronamernega sovrstnika Miklošiča. Ponudbo, da bi skupaj izdala slovar slovenskega jezika je Caf odklonil in tako izida svojega slovarja ni dočakal. Gradivo je uporabil kasneje zadnji M. Pleteršnik (1894–1896).

³⁵Glej tudi uvod v *Altslowenische Formenlehre in Paradigmen*, 1874.

³⁶Glej J. TOPORIŠIČ, T. LOGAR, F. JAKOPIN, ur., *Miklošičev zbornik: Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991* (Ljubljana, 1992; Obdobja 13) in drugi jubilejni zborniki.

Linguae Slavicae veteris Dialecti, ki nas spominja na želje in načrte Dobrovskega (Kopitar jih je le delno izpolnil).³⁷ Besedišče je zajeto iz 27 stosl. virov in obsega približno 16.000 besed. V veliko veselje je slovenskim filologom, saj je z njim izpolnjeno, kar je zaman čakal teoretično najbolj razgledani besedoslovec slovenskega jezika U. Jarnik. Zdaj je bilo izvedljivo tudi to, kar je Kopitar o prenovi slovenskega (kranjskega) knjižnega besedišča želel. Omogočeno je bilo teoretično in praktično soočanje sodobnega knjižnega besedišča s »staroslovenskim«, pokazala se je stopnja kontinuitete, ki pa jo je bilo po besedotvornih pravilih mogoče uspešno dograjevati ali vsaj vzpodbujati. Primanjkljaj besedišča za uspešno zvrstno funkcioniranje »novoslovenskega« knjižnega jezika je bil namreč še velik. Usposobiti je bilo treba jezik za uradovanje, za poučevanje vseh strok (prirodoslovnih in humanističnih), zvrstno prepleten časnikarski jezik, prenavljala se je obredna terminologija, jezik v znanosti pa je do ustanovitve Maticе Slovenske in Ljubljanskega Zvona ostajal pravzaprav nemški. Od leta 1849 se je načrtno in uspešno s prevajanjem državnega zakonika oblikoval zlasti slovenski pravniški jezik.³⁸ In to po zaslugi F. Miklošiča in sposobnih slovenskih pravnikov kot so bili M. Cigale, R. Razlag, L. Svetec in drugi. Najuspešneje se je gotovo razvijala umetnostna zvrst jezika, izhajajoča iz poetike Prešernovega pesništva. Kazale so se velike potrebe po dvojezičnem slovarju slovenskega knjižnega, ne le ljudskega jezika, po slovarju, ki bo vsem nastajajočim knjižnim zvrstem za oblikovanje besedja nudil primerne smernice. Tega dela se je lotil M. Cigale, ki ima poleg Bleiweisa (*Kmetijske in rokodelske Novice* 1843–1900), slovnicaarja A. Janežiča in F. Levstika izjemne zasluge za normativno in zvrstno, etimološko uravnoteženo kultiviranje slovenskega knjižnega jezika. Osebnost, ki pozna naloge jezikoslovne in pravne znanosti, zaveda pa se tudi razsežnosti sporočevalnih in sporazumevalnih nalog slovenskega jezika v javnosti, zato zna dognanja tedanje že v primerjalno slovansko jezikoslovje usmerjene znanosti F. Miklošiča s pravo mero uporabiti pri delu za razrast slovenskega knjižnega besedišča.³⁹ Leta 1860 je v Ljubljani izšel tako imenovani Wolfov slovar, *Deutsch-Slowenisches Wörterbuch*, ki ga je po razpoložljivem zgodovinsko knjižnem in vseslovenskem narečnem gradivu (uporabljen je bil tudi Vodnikov dvojezični rokopisni slovar) izdelal M. Cigale. Gotovo nosi značilen pečat tedanje slavistične znanosti, saj upošteva pri določitvi slovenskega knjižnega besedišča v vsakem geslu pravzaprav tista tri načela, ki jih je teoretično in praktično skušal pri normiranju skupnega, enotnega slovenskega knjižnega jezika uveljaviti in uresničiti O. Caf: neoporečnost izvora besede (merilo zanj je »staroslovensčina«), njena razpro-

³⁷Slovar nosi podoben latinski naslov kot slovnica Dobrovskega — kot da je uresničenje njegovega načrta (napisati o tem jeziku slovnico in slovar).

³⁸Glej M. OROŽEN, Uradovalno in pravno izrazje v Miklošičevem prevodu »Občedravljskega Zakonika«, *Zbornik SDS II: Miklošičev zbornik* (Ljubljana, 1992), 37–58.

³⁹Vrhunec njegovih prizadevanj v tem pogledu je gotovo njegovo delo *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča* (Ljubljana, 1880). Bibliografija njegovih prispevkov o posameznih normativnih vprašanih slovenskega jezika (*Novice* od 1853 do 1883) ga razkriva kot izkušenega poznavalca slovnčnih zakonitosti in kulture izražanja slovenskega knjižnega jezika (skupno 22 enot). O tem M. Orožen, Oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja (ob Cigaletovem terminološkem slovarju leta 1880), *Slovenski jezik v znanosti I* (Ljubljana, 1986; Razprave Znanstvenega inštituta), 133–150.

stranjenost v slovenskem prostoru (zgodovinsko knjižna ali sodobna narečna), ob »praznih mestih« v slovenskem besedišču, ki so ga zasedale popačenke iz sosednjih neslovanskih jezikov (nemščina, italijanščina, furlanščina, madžarščina), prevzem besede (ali besedotvornega vzorca) iz najbližjih slovanskih jezikov. Kopitar je bil ob nastanku svoje slovnice še nasprotnik novotvorb; prednost je dajal dejanskemu, govornemu (sinhronemu) besedišču »ljudskega jezika«, ki naj bo skrbno zbrano v slovarju. Cigale pa je šel korak naprej in se glede na potrebe knjižnega zvrstnega izražanja novotvorb ni ogibal, nasprotno — spoznal je, da so nujne; vendar je pri tem upošteval z govorno podobo besede usklajene besedotvorne vzorce. Odrekel se je arhaizaciji slovenskega knjižnega jezika na glasoslovno-oblikoslovni (tudi skladenjski) ravnini (k čemur je težil zlasti Levstik) in tako uspešno v slovenski besediščni sestavi vključeval »staroslovensko« in slovansko besedje, seveda kot orientacijsko sopomensko možnost ob slovenski besedi, ki je često zapisana tudi v glasoslovno-besedotvornih različicah, pokrajinsko razlikovalnih ustreznica. Uporabnik jezika, pisec mora sam odločiti, katera možnost je pri njegovem predmetu ubesedovanja pomensko in stilistično ustrezna, najboljša. Osrednjeslovensko tradicionalno izvorno besediščno »jedro« je dopolnjeno, soočano z besediščem upravno razbitega vzhodnega, panonskoslovenskega jezikovnega prostora⁴⁰ v luči pojmovanj Kopitarja in potrditve le-teh s strani Miklošiča, panonskega Slovenca samega. Krčevit poskus, da bi se tudi v sodobnem knjižnem jeziku vzpostavila trdna združevalna vez, ki je zaznavna v jeziku Brižinskih spomenikov. Vendar je vmes preteklo tisoč let; slovenski jezik v prostoru in času, tako v knjižni kot govorni podobi, se je tudi v besedišču razvijal preveč heterogeno. Njegove »celote« ni bilo več mogoče v skupnem knjižnem jeziku uspešno uveljaviti. Cigale je pri svojem delu uporabil tudi vse dostopne slovarje slovanskih jezikov, predvsem pa je glede na obravnavano temo važno, kako se je opredelil do »staroslovenskega«. V izčrpnem uvodu pravi: »Wo ich mich auf das Altslowenische berief, hatte ich immer das Wörterbuch des Herrn Professor F. Miklošič in Sinne. Altslowenische Wörter schrieb ich mit unseren Buchstaben, da ě mit é, Nasalwokale mit o, e, Halbvokale mit ı« (str. XI).

Tudi ob Cigaletovi obravnavi slovenskega besedišča prihaja do izraza to, kar so glede kontinuitete starocerkvenoslovanskega besedišča v slovenščini spoznali Jarnik, Kopitar, še v večji meri pa panonski Slovenci A. Murko, O. Caf in Miklošič, pa tudi kar je o neprisotnosti skupnoslovanskih gesel (24) v slovenščini ugotovil F. Kopečný. Na podlagi arhaičnih morfemov v posameznih členih zakrnelih starocerkvenoslovanskih besednih družin ali besedotvornih vzorcev⁴¹ je bilo v slovenskem knjižnem jeziku

⁴⁰Vzhodna Slovenija (Slovenske gorice s Prlekijo in Halozami) pod Avstrijo, Prekmurje s Porabjem pod Ogrsko, »Slovenci« — kajkavci pod »Civilno Hrvasko«. Spričo take državnoadministrativne razcepljenosti prvotnih »panonskih Slovencev« je bila enotnost knjižnega razvoja in normiranja iz enega središča onemogočena. Knjižni razvoj je potekal pokrajinsko razlikovalno.

⁴¹O tem se prepričamo, če soočamo etimološka gesla (besednih družin) v že omenjenem slovarju L. Sadnik-Eitzetmüller s sodobnim slovenski (knjižnim) besediščem. Od približno 1900 gesel jih v slovenščini pogrešamo okrog 200, sicer pa ob vsakem stesl. geslu izstopa bolj ali manj identična besedotvorna podoba besedne družine v slovenskem jeziku. Depalatalizacijski značaj slovenskega konzonantizma, odrazi za nosnika in polglasnika v krepki poziciji, arhaično oblikoslovje v knjižni tradiciji vzhodnega in zahodnega slovenskega jezikovnega prostora — vse to je še podkrepilo stopnjo ujemanosti besedišča, omogočilo prepoznavnost starocerkvenoslovanskega besedja kljub njuni delni besedotvorni razlikovalnosti.

mogoče po potrebi obnoviti nove besedne družine. Ta možnost je bila v polni meri izkoriščena, vendar se te prisotnosti starocerkvenoslovanščine v sodobnem knjižnem jeziku sploh ne zavedamo.

Cigale je v omenjenem slovarju v posamezna gesla vključeval v okviru danih možnosti (kot jih je nudil besediščni obseg Miklošičevega slovarja leta 1850) starocerkvenoslovske besedne ustreznike. Bodisi, da je s takim izrazom opozarjal na govorno (in knjižno) kontinuiteto s slovenščino ali le na znan ožje narečni, neknjižni izraz. Tipologija soočanj je naslednja:

1. Kontinuiteta besede z zabrisanim glasoslovnim razvojem. Vsebuje podatek o izvorni podobi besed, kar je bilo pomembno za ureditev etimološkega pravopisa: Npr. Bange — plašin, plah, britek; eigentlich bridek, vergleiche *altsl. brid'k*; Achsel, die — pasha, pazha, cfr. *altsl. pazuha*; Reisezehrung, die — popotnica, brašno, *altsl. brašno*.

2. Slovenski jezik izkazuje drugačen besedotvorni vzorec, obstoj drugačne pomenske kategorije: Npr. Baumapfel, der — verh, veršič, veršiček, veršičk, veršek; auch ertič; *altsl. vršije, vršičje*; Adoptiren — posiniti, posinoviti, vsinoviti, *altsl. vsinoviti*.

3. Slovenski jezik (središčni prostor) izkazuje novo prisotnost, morda prvotno obstojne besede. Npr.: Becher, der — kozarec, kupica, čaša, čašica, kupa, torilo, pletarček, žmulj; *altsl. čaša, čašica*.

4. Slovenski jezik ne izkazuje kontinuitete starocerkvenoslovskega leksema: Amnestie, die — prizanesba, pomiloščenje, amnestija, *altsl. prostinja*; Amulet, der — lečni, varovalni navratek, amulet, *altsl. hranilo*; Arglist, die — zvitost, zvijača, prekanjenost, *altsl. kovarstvo*; Austreibung, die — izganjanje, *altsl. izgon* (novoknjižno); Beruhigung, die — pokoj, mir, tolažba, *altsl. utiha*, itd.

5. Slovenski jezik izkazuje kontinuiteto v panonskem prostoru: Angel, der — želo, zelo; trnek, vodica, *altsl. oda, odica*; Arrest, das : zapertje, zapor, pripira, zapira, pripoved, auch voza, *altsl. gza*; Arzt, der — zdravnik, vrač, lečnik, vračitelj, *altsl. vrač*; Arglistig — zvit, zvijačen, prekanjen, zvit. In St. nach Caf auch lokav; *altsl. lqkav*; Bild, das — podoba, obraz, obrazek, slika, podobščina, podobšina, obličje, prilika auch kip, *altsl. kyp*; Besuchen — obiskati, obiskovati; auch obiti, obhajati, *altsl. posétiti*; Bewundern — počuditi, začuditi, čuditi se; *altsl. und in allen übrigen slavischen Mundarten, diviti se*.

Ob zadnjem tipu posebej izstopa enakost dela panonskoslovskega besedišča s »staroslovenskim« — in širše slovanskim. Podrobna analiza razlikovalnih besedotvornih vzorcev, pa tudi obseg razvrstitve le-teh v »zahodni« in »vzhodni« slovenščini, če se izrazimo z Miklošičevim poimenovanjem, bi veliko prispevala k osvetlitvi razlikovalnega razvoja slovskega besedišča. Odločilnega pomena je v tem pogledu gotovo tudi izpeljava »staroslovskega« obrednega besedja, ob kateri so se razkrivali in v jezikovni tvorbi utrjevali besedotvorni vzorci dvojnega izvora »panonsko slovenski«, »makedonsko slovenski«, kar je razvidno iz obravnave Miklošičeve Krščanske terminologije v slovanskih jezikih, čeprav o njenih besedotvornih značilnostih ni govoril. Prav ta vprašanja lahko osvetlimo ob enem samem besedotvornem vzorcu za tvorbo delujočih oseb (glagolska podstav + obrazilo — *tel'*, npr. BS: *spasitel*). Ta tip tvorbe je v starocerkvenoslovskega jeziku zelo pogost, od tam pa naravno vključen tudi v bolgarski, srbski, hrvaški knjižni jezik. Značilen je za hrvaško knjižno kajkavščino in za vzhodnoslovske (zlasti prekmurski) knjižni jezik, le da se njuni glasoslovni podobi razvojno razlikujeta. Kajkavščina končni *-l* ohranja (*krstitel, spasitel, tolažitel*) v prekmurščini pa končni *-l* prehaja v *o* (*krstiteo, spasio*,

tolažiteo). Kot je ugotovil bolgarist in slavist F. Sławski, je ta besedotvorni vzorec v slovanskih jezikih prvotno zastopan le z nekaj izrazi; *datel'*, *žetel'*, *prijatel'*, *znetel'*, *roditel'*.⁴² Glede na njegovo produktivnost, visoko številčnost v stsl. spomenikih in sodobnih južnoslovanskih jezikih (v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku je drugoten, uveljavljen šele v 19. stoletju po vzorcih vzhodne slovenščine), je najbrž predvideval, da je skladno z »makedonsko teorijo« po izvoru južnoslovanski. Izkazalo pa se je drugače. V bolgarskih in srbskih govorih ni živ, ni tvoren. Iz tega sledi, da je po izvoru panonskoslovenski, kjer je tvoren. Visoka frekvenca, visoka stopnja produktivnosti tega vzorca je značilna tudi za češčino; kaže, da za pogovorni in knjižni jezik.⁴³

Kakor koli že presojava teorije o izvoru, nastanku, oblikovanju starocerkvenoslovanskega knjižnega jezika, neizpodbitno dejstvo je, da je panonska teorija na prenovo slovenskega knjižnega besedišča izjemno tvorno vplivala in da se je v teku 19. stoletja njegova »sorodstvena« stopnja s starocerkvenoslovanskim besediščem še povečala. Upoštevati je treba še dodatni del k temu, kar so ob soočanju stsl. besedišča z govoreno slovensko (koroško in panonsko) besedo odkrili slovenski slovaropisci. Ker so posebej na ravnini besedišča dokazovali, do kakšne stopnje je sodobni slovenski jezik vgrajen v »staroslovenskega«, je bilo povsem naravno, da so se pri oblikovanju »novoslovenskega« besednega fonda (zlasti strokovne terminologije) pri njem učinkovito zgledovali. Zgledovanje pa je bilo zakonito in funkcionalno (Caf, Cigale) in pretirano, moteče (Levstik), zato s strani jezikovnih uporabnikov ob koncu 19. stoletja odklonjeno.

ZUSAMENFASSUNG

1. Der Beitrag geht darauf ein, wie die Stufen genetischer Beziehungen zwischen dem Slowenischen und dem Altkirchenslawischen auf der Ebene der Lexik im Laufe des 19. Jahrhunderts entdeckt wurden.

Dieser Prozeß verlief in zwei Richtungen: praktisch anhand der Auseinandersetzung mit altkirchenslawischen Bibeltexten (und den Freisinger Denkmälern) im Vergleich zur damaligen mündlichen und schriftsprachlichen Sprachgestalt im zentralen und östlichen slowenischen Sprachraum (Ravnikar, Jamnik, A. Murko — erste Hälfte des 19. Jahrhunderts) sowie theoretisch, wobei die Forschungserkenntnisse der ersten slawischen Philologen über das Altkirchenslawische als Ausgangspunkt dienten (Dobrovský, Kopitar — erste Hälfte des 19. Jahrhunderts).

2. Die wissenschaftlichen Annahmen, die bis zu jenem Zeitpunkt vorliegenden Ergebnisse über den Ursprung des Altkirchenslawischen, die karantanisch-pannonische (Kopitar) bzw. die pannonische Theorie (Miklošič) über dessen Entstehung, vertieften noch die Nachforschungen und Abstützungen genetischer Beziehungen der »altslowenischen« zur »neuslowenischen« Schriftsprache anhand der Konfrontation mit anderen slawischen Sprachen. Dies spielte sich in verschiedenen Dimensionen ab. Für die schriftsprachliche Norm der Zeit (zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts) sind

⁴²Glej njegovo razpravo *Słowotwórstwo bułgarskie na tle prasłowiańskim, Z polskich studiów slawistycznych* (Varšava, 1963), str. 79–90. »Nieznana jest ona (formacja nom. agentis, przyrostek -teljъ) zresztą także (poza kilkoma wyrazami, jak *roditeljъ*, *prijateljъ*) wszystkim prawie gwaram ludowym południowosłowiańskim. Żywa ma być tylko w krańcowych dialektach wschodniosłowiańskich, por. A. BAJEC, *Besedotvorje slovenskega jezika*, t. I, 1950, s. 37.«

⁴³Glej F. DANEŠ, M. DOKULIL, J. KUCHAR, *Tvoření slov v češtině* (Praga, 1967); poglavje Činitelska jmena s připonou -tel, str. 17–31.

die gemäßigte Stufe (Caf, Janežič) wie die übertriebene charakteristisch, die sich um Nachweise der Kontinuität des »Altslowenischen« auf allen Sprachniveaus bemühte sowie um deren Aktivierung (Levstik).

3. Neben der »altslowenischen« Lexik (Miklošičs lexikographische Werke) erneuerte sich systematisch über die Wortbildung auch der »neuslowenische« schriftsprachliche Genrewortschatz (Cigale, Janežič). Die Verwandtschaftsstufe der kontrastierten Sprachen erweiterte sich auf lexikalischer Ebene bis zum Ende des 19. Jahrhunderts, obgleich sie in der moderneren Sprache unmerklich ist.